

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I	
ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	
КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ	12
1.1. Філософське підґрунтя культури мовлення	12
1.2. Культура мовлення студентів як лінгвістичне поняття	36
1.3. Психолінгвістичні основи мовленнєвої діяльності студентів	50
1.4. Діалектне середовище та культура мовлення	65
1.5. Лінгводидактична модель формування мовленнєвої компетенції	77
Висновки з розділу I	91
РОЗДІЛ II	
СИСТЕМНЕ ФОРМУВАННЯ	
КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ	94
2.1. Теорія та практика викладання української мови в закладах вищої освіти	94
2.2. Зміст і структура системного формування культури мовлення студентів	118
2.3. Хід системного навчання мови	128
2.4. Гіпотетичні результати системного вивчення мови	176
Висновки з розділу II	190
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	210

ВСТУП

Сучасний період розвитку суспільства в нашій державі відкриває широкі можливості для оновлення змісту освіти, що регламентується положеннями законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (проект 2018), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), відбито у проекті реформування освітньої галузі в Україні та проекті Концепції розвитку освіти до 2025 року.

Нині перед вищою школою в Україні стоїть завдання формувати духовно багате й професійно підготовлене й адаптоване до мінливих умов середовища покоління, що, безумовно, здійснюється на мовній основі й засобами мови, а отже, стає неможливим без розвинених мовленнєвих умінь і навичок.

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Закон про мови, Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2010–2021 рр., Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, Державний стандарт вищої освіти, концепції мовної та літературної освіти передбачають розвиток мовної особистості, яка володіє даром слова – усного й писемного, умінням вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприймання і створення висловлювань у різних сферах, формах, стилях і жанрах мовлення.

Досліджуючи навчання української мови й обґрунтовуючи шляхи формування лінгвістичної компетентності у процесі вивчення мовознавчих дисциплін, Л. Рускуліс доходить висновку, що «майбутні вчителі української мови повинні орієнтуватися

в мовознавчій теорії з урахуванням найновіших досягнень лінгвістики, відкриваючи перспективні напрями для реалізації власних творчих можливостей, пізнавати філософію слова; володіти високим рівнем культури мовлення, що характеризується філологічним стилем мислення, широким лінгвістичним світоглядом; розвивати мовні здібності; прагнути до самовдосконалення й креативної самореалізації, мобільності щодо застосування отриманих знань; оперувати новітніми технологіями в процесі викладання української мови; вести активні дослідницькі розвідки, підвищуючи власний професійний рівень, тобто сповна зреалізуватися як високоосвічені фахівці» [142, с. 1].

Формування культури мовлення – одне з нагальних питань сьогодення. Це не лише філологічна, а й соціальна проблема: вона в той чи інший спосіб пов'язана з найрізноманітнішими видами комунікації. Нині кожен третій член суспільства, зазначає А. Коваль, здобуває середню спеціальну або вищу освіту, проте досконалий рівень володіння культурою мовлення не став загальнонаціональним – «ще надто багато людей користується українською мовою лише в побуті, без належної уваги до її правильності, чистоти, естетичності» [93, с. 18].

У лінгвістичній літературі проблемі формування культури мовлення присвячено чимало досліджень. Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися й мовознавці, і лінгводидакти, і психолінгвісти, і педагоги. Однак проблема вдосконалення культури мовлення студентів у діалектних умовах постає предметом дослідження не так часто.

Слід зазначити, що в процесі удосконалення мовленнєвих умінь і навичок студентів необхідно враховувати вплив діалектного середовища, у якому вони знаходилися до вступу у заклад вищої освіти. Цей вплив носить і позитивний, і негативний характер. Так, територіальні діалектизми можуть збагачувати мовлення й одночасно ускладнювати комунікацію: якщо фонетичні діалектизми є зрозумілими всім мовцям, котрі спілкуються між собою, то лексичні є незрозумілими для тих, хто розмовляє на іншому діалекті цієї ж мови або літературною мовою. У вищому навчальному закладі студенти прагнуть

спілкуватися доступною для всіх літературною мовою, бо за надмірного вживання діалектизмів вони часом відчують дискомфорт, певну неповноцінність під час спілкування. А випускники закладів вищої освіти мають володіти нормативним мовленням і в майбутній професійній діяльності культивувати літературну мову.

У південних районах України, зокрема на території Нижньої Наддніпряни, досить відчутним є вплив російської мови, особливо в містах. Тому закономірно, що у мовленні студентів, окрім територіальних, наявні змішані діалектизми, спричинені явищем білінгвізму, які теж викликають значні труднощі у спілкуванні українською мовою. Певною мірою впливають на мовлення студентів і соціальні діалектизми (жаргонізми, сленгізми), що побутують у різних молодіжних, професійних колективах і є символом приналежності до певної соціальної групи. Змішані та соціальні діалектизми негативно впливають на мовлення майбутніх фахівців: вони засмічують, огрубляють його.

Наукові дослідження з проблеми формування культури мовлення студентів продиктовані вимогами сьогодення, оскільки перед вищою школою стоїть завдання підготувати висококваліфікованих спеціалістів, які вільно володіють професійним мовленням: послуговуються офіційно-діловим, науковим та розмовним стилями з урахуванням територіальних діалектів; мають чітке уявлення про терміни та раціональне їх використання у професійному мовленні поряд з їх діалектними відповідниками; уміють висловлюватися на професійну тему, уникаючи змішаних і соціальних діалектизмів; мають навички культури професійного спілкування.

Потреба формувати мовну особистість, здатну висловлюватися грамотно, продукувати певні ідеї адекватними мовними засобами, розвивати на мовній основі мислення й зумовила звернення до проблеми системного формування культури мовлення студентів.

Окрім того, монографія «Культура мовлення у структурі професійної підготовки молоді» є складовою частиною ініціативної

наукової теми кафедри професійної освіти Херсонського державного аграрного університету «Професійна освіта як складова системи вищої освіти України» (реєстр. № 0119U101641), метою якої є піднесення рівня професійної підготовки фахівців, здатних до творчої продуктивної праці, спроможних впроваджувати інновації та практичні дослідження в мінливих умовах сучасності.

Об'єктом роботи є процес навчання української мови студентів, предметом – методика формування комунікативних умінь і навичок студентів закладів вищої освіти на заняттях з української мови, соціально-гуманітарних і спеціальних дисциплін, у позааудиторний час.

Метою роботи є узагальнення багаторічного педагогічного досвіду викладання української мови та презентація систематизованої методики навчання української мови в закладі вищої освіти, яка б забезпечила високий рівень професійного спілкування майбутніх спеціалістів, сприяла б формуванню українського інтелігента в складних соціокультурних умовах.

Гіпотетично можемо говорити про те, що рівень культури мовлення студентів підвищиться, якщо:

- у закладі вищої освіти створити відповідне активне українськомовне середовище;
- формування мовленнєвих умінь і навичок студентів здійснювати системно й на комунікативно-діяльній основі;
- основну увагу на заняттях з української мови приділяти розвитку усного мовлення студентів, особливо з урахуванням діалектних особливостей регіону;
- систематично працювати над розширенням лексичного професійного мінімуму студентів і збагаченням їхнього мовлення, що відповідає нормам літературної мови, застосовуючи інтерактивні імітаційні методи навчання, мультимедійні технології, форми дистанційної освіти;
- формування комунікативних умінь і навичок студентів продовжувати на заняттях із соціально-гуманітарних, фундаментальних і спеціальних дисциплін, а також у позааудиторний час та на студентському дозвіллі.

Для успішного формування культури мовлення і розвитку мовної особистості студентів викладачеві слід розв'язати такі завдання:

1. Визначити філософські, лінгвістичні, психолінгвістичні й лінгводидактичні засади формування культури мовлення студентів закладу вищої освіти.

2. Виявити рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок студентів і їхню психологічну готовність до вдосконалення культури писемного й усного мовлення.

3. Накреслити технологію формування мовленнєвої компетенції студентів з урахуванням впливу місцевих діалектів.

4. Розробити системну методику формування культури мовлення студентів протягом усього періоду навчання:

- створити у закладі вищої освіти активне україномовне середовище;
- систематизувати одержані в школі мовні знання шляхом уведення до навчальних планів першокурсників дисципліни «Практикум з українського правопису»;
- активно формувати культуру мовлення студентів під час вивчення української мови професійного спрямування;
- продовжувати роботу з удосконалення мовленнєвих умінь і навичок на заняттях соціально-гуманітарного й фундаментального циклів;
- поглиблювати мовленнєві компетенції на предметах з професійної підготовки;
- шліфувати й підвищувати рівні культури мовлення в позааудиторний і дозвільний час студентів.

5. Ефективно застосовувати в навчанні майбутніх фахівців інтерактивні імітаційні методи удосконалення комунікативних умінь і навичок, привчати до використання засобів самонавчання й дистанційної освіти, україномовного мультимедійного контенту.

У педагогічних дослідженнях з формування культури мовлення студентів рекомендуємо використовувати теоретичні, емпіричні й метатеоретичні методи, як-от:

- теоретичні – вивчення документів і праць з актуальних проблем освіти та викладання української мови у вищих

- зкладах освіти; критичний аналіз української та зарубіжної лінгвістичної, психолінгвістичної та методичної літератури;
- емпіричні – анкетування студентів з метою виявлення рівня їхнього мовленнєвого досвіду та створення передумов для формування умінь і навичок професійного мовлення; спостереження за процесом навчання й аналіз занять викладачів спеціальних дисциплін; анкетування викладачів з метою узагальнення досвіду; аналіз планів і програм з української мови у вищих закладах освіти; аналіз письмових робіт студентів;
 - метатеоретичні – моделювання системного формування культури мовлення студентів протягом усього періоду навчання у вищому закладі освіти; перспективне проектування образу українського інтелігента-інтелектуала.

Безумовно, методологічну основу вирішення проблеми формування культури мовлення становлять концептуальні положення лінгвістичної, психолого-педагогічної наук, досягнення вчених у галузі лінгводидактики, пов'язані з формуванням мовної особистості, теорією мовленнєвої діяльності, культурою мовлення.

Теоретичними засадами цієї системного формування культури професійного мовлення роботи є праці мовознавців, психолінгвістів, лінгводидактів і філософів про взаємозв'язок мови, мовлення й мислення, функціональне призначення мови в суспільстві та її роль як засобу розвитку особистості; методику формування культури мовлення; діалектне середовище мовців; теорію мовленнєвої діяльності; формування образу українського інтелігента-інтелектуала.

Уперше результати формування культури мовлення студентів було викладено в дисертаційному дослідженні «Формування культури мовлення студентів-аграрників в умовах нижньо-наддніпрянських говірок» (2003), що проводилося протягом 1997–2002 рр. на базі Херсонського державного аграрного університету, а також Миколаївської державної аграрної академії, Одеського державного аграрного університету. Тоді експериментом було охоплено 400 студентів зазначених вищих навчальних закладів, 60 викладачів, а також було проаналізовано понад 660 робіт (у тому числі й 260 анкет студентів і викладачів).

Результати вище зазначеного дисертаційного дослідження було також підтверджено практикою викладання та навчання студентів української мови у Херсонському державному аграрному університеті протягом 2003–2013 рр.

Системність формування культури мовлення студентів досягалася вивченням мови та подальшим удосконаленням професійного мовлення у кілька етапів:

- 1) підготовчий етап – визналися методологічні засади та завдання вивчення української мови професійного спрямування, окреслювався зміст роботи з формування культури мовлення студентів в умовах місцевих діалектів, проводився зріз знань студентів з метою виявлення рівня їхніх мовленнєвих умінь і навичок, добирався дидактичний матеріал, складено словник діалектизмів;
- 2) основний етап – накреслювалися шляхи вдосконалення методики навчання української мови професійного спрямування у закладі вищої освіти, яка передбачає високий рівень формування мовленнєвих умінь і навичок студентів з урахуванням діалектних впливів; вибудовувалася модель формування мовленнєвих умінь і навичок майбутніх фахівців; відбувалося вивчення української мови професійного спрямування, перевірялася методика випереджувальних лекцій і проведення практичних занять з використанням інтерактивних імітаційних методів навчання; аналізувалася ефективність формування культури мовлення студентів;
- 3) заключний етап – упроваджувалися в навчальний процес методичні рекомендації щодо оволодіння студентами сталими навичками професійного унормованого мовлення на заняттях з соціально-гуманітарних і спеціальних дисциплін; продовжувалося спостереження й аналіз занять викладачів закладу вищої освіти; розроблялися тести для визначення рівнів комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів; здійснювалася статистична обробка даних; формулювалися висновки щодо формування культури мовлення й ефективності вивчення української мови професійного спрямування у закладі вищої освіти.

Новизна підходу до формування культури мовлення студентів визначається, по-перше, системністю роботи над формуванням культури мовлення студентів протягом усього періоду навчання у закладі вищої освіти, по-друге, спеціально розробленою методичною системою формування культури професійного мовлення студентів в умовах місцевих діалектів з використанням випереджувальних лекцій і інтерактивних імітаційних методів практичного навчання (рольові та ділові ігри, розігрування ролей, моделювання ділових ситуацій), засобів самонавчання та дистанційного навчання.

Теоретичне значення монографії полягає в обґрунтуванні процесу формування мовної особистості майбутнього фахівця, розробці системи вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок студентів у діалектних умовах з використанням сучасних методів навчання.

Практична цінність визначається тим, що сформульовані в роботі положення, висновки та методичні рекомендації можуть бути використані з метою удосконалення освітніх і робочих навчальних програм, планів навчання для вищих закладів освіти, а також у підготовці підручників, навчальних посібників, у лекційних курсах і на практичних заняттях з української мови для студентів-нефілологів, у практичній роботі вчителів-словесників, позааудиторних заходах і дозвіллі.

РОЗДІЛ І

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Дослідження останніх років були присвячені проблемі формування світоглядних орієнтацій студентства, а будь-який процес навчання, виховання чи соціально-культурних трансформацій можливий тільки засобами мови й через мову. Від того, наскільки сформованими є мовленнєві навички студентів, залежить їхнє навчання – настільки ж успішним буде їхнє оволодіння фаховими знаннями, а в подальшому – і професійна діяльність.

Формуванню мовних і мовленнєвих навичок майбутнього фахівця присвячено чимало наукових праць. Однак у вишівській методиці й теорії навчання недостатньо уваги приділяється вихованню майбутнього фахівця як національно свідомої мовної особистості, яка б реально, а не формально презентувала українську мову як мову нації, піднесла б її на рівень загальнолюдських цінностей, що виражають сутність міжпоколінних соціально-культурних трансформацій.

1.1. Філософське підґрунтя культури мовлення

Проблеми формування культури мовлення особистості мають філософське підґрунтя, оскільки тісно пов'язані з філософією, зокрема з філософією мови (духовна сутність і культуротворна функція мови, природа лінгвальної реальності, зв'язок мови з буттям, свідомістю, мисленням) та з філософією освіти й виховання (кого, як і з якою метою навчати та виховувати, яку особистість формувати).